

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 2 (Haziran/June 2020), s. 250-254.
Geliş Tarihi-Received: 09.05.2020
Kabul Tarihi-Accepted: 24.06.2020
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675

Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller

Erkan Hirik, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 265 s. 2018.

Tarık ÇELİK*

Mental fiiller, fiillerin sınıflandırılmasında tematik bir kategori olarak Türkiye Türkçesi açısından çok yeni bir kavram olarak değerlendirilebilir. Aslen İngilizce olan "mental" kelimesi sözlükte (Arıkan vd., 1999) "akla ait, akılsal, zihinsel" olarak tanımlanmaktadır. Bu manada fiiller tasnif edilirken onların zihinsel işleyişle ilişkilendirilmeleri neticesinde mental kategoriler şekillenmiştir.

Mental fiiller konusunda Türkçenin yaşayan lehçeleri üzerinde sınırlı sayıda çalışmanın varlığından söz edilebilir. Ancak Dr. Öğretim Üyesi Erkan Hirik'in çalışması kitap olarak alanda ilk olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında yerli ve yabancı kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. Bu açıdan araştırmacılar için mental fiiller üzerine yapılmış tanımlama ve değerlendirmelere toplu olarak ulaşma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca mental fiillerle ilgili olarak yazarın daha öncesinde yaptığı çalışmaları referans

göstermesi konu üzerinde belirli bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümü "Dil ve Düşünce" başlığı ile verilmiştir. Diğer üç bölüm ise şunlardır: Fiil ve Sınıfları, Mental Fiiller, Mental Fiiller ve Anlam. Ayrıca kitabın sonunda Türkiye Türkçesine ait mental fiiller sözlüğüne de yer verilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: tarik.celik78@gmail.com. ORCID: 0000-0002-7340-2137.

Giriş bölümünde dil ve düşünce arasındaki ilişki tartışılmaktadır. Hem dilin hem de düşüncenin insanı diğer canlılardan ayıran özellikler olması bu iki kavramın arasındaki bağlantının tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Platon'dan günümüze kadar dil-düşünce arasındaki ilişkiyi tartışan yaklaşımlara bu bölümde yer verilmiştir. Tartışmaların iki başlık altında toplandığı görülmektedir: "Dil ve düşünce birbirine bağlıdır", "Düşünce dilden bağımsızdır". Söz konusu başlıklar altında "dilini düşünceyi oluşturduğu" veya "düşüncenin dili oluşturduğu" tartışmalarına yazar farklı bir yaklaşım getirerek dil ve düşüncenin birbirinden bağımsız olduğunu dolayısıyla da kendi varlık alanlarına sahip oldukları tespitine yer vermektedir. Bundan hareketle yazar; dilin malzemesinin düşünce, düşüncenin malzemesinin dil olduğu sonucuna varmaktadır.

Birinci bölümde "Fiil ve Sınıfları" ana başlığına bağlı üç alt başlık yer almaktadır: Kelime Türleri ve Fiil, Fiil Nedir, Fiil Sınıflandırmaları. Bu bölümde genel olarak fiilin sözcük türleri arasındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş, Türk dili özelinde fiillerle ilgili tasnif çalışmalarına yer verilmiştir. Hacıeminoğlu, Banguoğlu, Korkmaz, Ercilasun gibi yerli araştırmacılar ile birlikte Vendler, Chafe, Ryle, Levin, Palmer gibi yabancı araştırmacıların fiillerin türleri üzerine yaptıkları sınıflandırmalar göze çarpmaktadır. Yazar kendisi bir fiil tasnifi önerisinde bulunmamıştır. Şimdiye kadar Hacıeminoğlu'nun anlamı da bir ölçüt olarak kabul ettiği tasnifin mental fiil çalışmalarına öncülük ettiğine vurgu yapılmamış olması bir eksiklik olarak dikkati çekmektedir.

Sınıflandırmaların farklı ölçütlere göre yapılmış olması bu bölümde okurun dikkatine sunulmuştur. Yazarın üzerinde durduğu husus özellikle batılı diller üzerinde yapılan tasniflerde anlamın belirleyici olmasıdır. Hatta bazı tasniflerde mental fiiller kendisine yer bulsa da detaylı değerlendirmelerin yapılmamış olması altı çizilen bir diğer husustur.

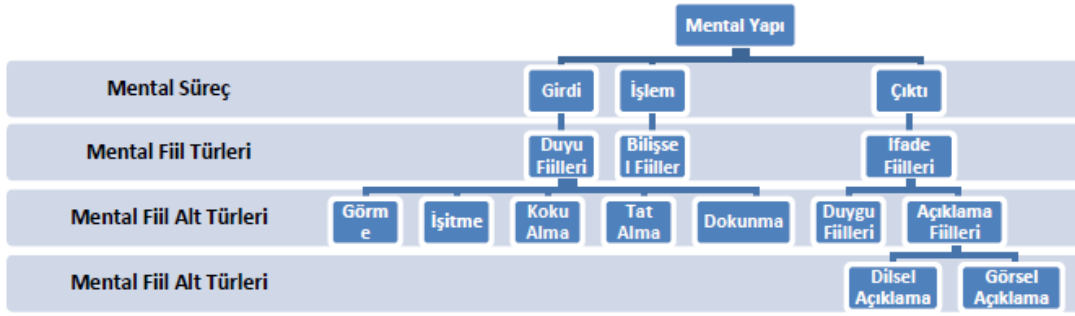
İkinci bölümde mental fiiller, kapsamı ve türleri yer almaktadır. Mental fiil kavramı şu alt başlıklarda ele alınmıştır: Mental Fiil Çalışmaları, Mental Fiillerin Sınıflandırılması, Mental Sürecin İşleyiş Şekli ve Mental Fiiller, Mental Fiiller Kültür ve Bireysellik, Mental Fiillerin Yapısı.

Mental fiiller, "duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiiller" (s. 22) olarak tanımlanmakla birlikte disiplinler arası bir yaklaşımla incelenebilecek bir niteliğe sahip olduğu ön plana çıkarılmıştır. Mental fiil üzerinde yapılan çalışmalar aktarılırken özellikle çocukların dil edinimi sürecinde mental fiillerin etkisine değinilmiş olması önemlidir. Ancak bu konunun ayrı bir başlık altında ele alınarak etraflıca incelenmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir.

Fiil sınıflandırma çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve tematik bir yönü olan mental fiiller de farklı araştırmacılar tarafından tasnif edilirken farklı alt başlıklar ortaya çıkmıştır. Hem yerli hem yabancı araştırmacılar tarafından mental fiillerle ilgili tez, makale vb. çalışmalarda ortaya konulan sınıflandırma denemelerine bu bölümde yer verilmektedir. Türkoloji'deki pek çok çalışmanın öncüsü olarak tanımlanan Yaylagül'ün Türk Runik harfli metinlerden elde edilen mental fiiller üzerinde yaptığı çalışmada "duyu, duygu, anı-uslamlama, açıklama fiilleri" başlıklarıyla yaptığı sınıflandırma örneklerle zenginleştirilmiş olarak alıntılanmıştır. Çağdaş Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda ortaya konan tasniflerle birlikte yabancı araştırmacıların yaptıkları denemelere de yer verilmiştir.

Tablo 1: Hirik'in Mental Fiil Tasnifi (s. 38)

Zihinsel bir işleyişi ifade eden mental sürecin gerçekleşme basamaklarıyla ilgili yaklaşımlara yer veren yazar kendi tespitini de bu bölümde ortaya koymuştur. Süreci “girdi, işlem, çıktı” olarak üç temel basamakta ele alan yazar bu basamakların üzerinde kendi mental fiil tasnifini temellendirmektedir. Girdi basamağı duyu fiillerini karşılamakta ve beş duyu (görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma) girdi basamağındaki fiillerin alt basamaklarını oluşturmaktadır. Duyu fiilleriyle ilgili eylemlerin bilinçli/bilinçsiz gerçekleştirme durumlarına göre bir ayrıma da yer verildiği görülmektedir. Kullanım sıklığı bakımından en çok görme ve sırasıyla işitme, tat alma, dokunma ve koku alma eylemlerinin çevreyi algılamada önemli rollere sahip olduğu üzerinde durulan bir başka konudur.

İşlem basamağını duyu organları ile zihne aktarılan bilginin işlenme süreci olarak tanımlayan yazar, büyük bir bölümünü iradeli davranışların kapsadığı bilişsel fiillere “düşün-, benimse-, bil-, hatırla-“ eylemlerini örnek olarak vermektedir. Çıktı basamağı ise “zihinsel süreçte yaşanan tüm mental hareketlerin gözlemlenebilir, fark edilebilir, ya da anlaşılabilir bir dönüt ile üçüncü şahıslara aktarılabilir hale gelmesi” (s. 60) olarak tanımlanmaktadır. Çıktının “duygu ve düşünce” olarak iki temelde gerçekleşmesinden hareketle duyguları ifade eden fiiller duyu fiilleri ve düşünceleri ifade eden fiiller ise açıklama fiilleri adıyla tanımlanmıştır. Duygu fiilleri herhangi bir alt başlığa ayrılmamakla birlikte duyu kavramı üzerinde yapılmış tasnifler ve duyu fiili örneklerine yer verilmiştir.

Çıktı basamağında yer alan bir diğer mental fiili türü olan açıklama fiilleri dilsel ve görsel açıklama olarak iki alt başlıkta ele alınmaktadır. Dilsel açıklama fiillerinde kişinin yaşadığı mental süreci istemli bir şekilde ifade ettiği, sözler aracılığı ile de bunu görünür/anlaşılır kıldığı ifade edilmiş, dilsel açıklama fiillerine örnek olabilecek cümlelere yer verilmiştir. Görsel açıklama fiilleri ise istemli/istemli olarak duyu veya düşüncelerin, kişinin ruh halinin vücut eylemleri, jest veya mimiklerle ifade edilmesi olarak tanımlanmıştır. Ancak bu fiilleri gözlemleyen kişilerin ruh dünyasını da yansıtabileceğinden yola çıkılarak eylemlerin öznel tarafına da dikkat çekilmiştir. Görsel açıklama eylemleri de bu bölümde örnek durum ve cümlelerle anlaşılır hale getirilmiştir.

Bu bölümde mental fiillerin yapısı ile ilgili başlık altında “kök mental fiiller, türemiş mental fiiller, birleşik mental” fiiller olarak üçe ayrılmış, bu yönüyle diğer kelimelerden farklı bir yönü olmadığı vurgulanmıştır. Mental fiillerin sadece tematik bir kategori olduğu düşünülürse yapı bakımından ayrı bir sınıflandırma yapmaya gerek olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca bu bölümde fiiller dışında isimlerin de mental özellik taşıyabileceği okurun dikkatine sunulmaktadır. Konunun yapıyla ilişkili bulunmaması nedeniyle ayrı bir başlık altında değerlendirilmesinin daha yerinde olacağı düşünülmektedir.

Üçüncü bölümde mental fiillerin anlam bilimiyle olan ilişkisi detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Korkmaz (1992: 9) anlam bilimi “dildeki kelimeleri anlam bakımından ele alan, kelimelerin ses yapıları ile o kelimelerin ifade ettiği kavramlar, yani dilin düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceleyen dilbilimi dalı” olarak tanımlamaktadır. Konunun disiplinler arası özellik taşıması bakımından dil bilime ait bir inceleme alanı olan anlam biliminin de ilgi alanına girdiği söylenebilir. Konuyla ilişkili olarak mental fiillerin kipliklerdeki görünümü, mental fiiller ve anlam değişimleri, çok anlamlılık, çok katmanlılık ve metafor konuları irdelenmiştir.

Kip ve kiplik kavramlarının tartışıldığı üçüncü bölümde kiplik türleri üzerine yapılan tasnif denemeleri de bulunmaktadır. Kip ve kiplik kavramlarına bütüncül olarak bakan yazar kendi tanımlama ve önerilerine de yer vermektedir. Kipi genel bir üst başlık olarak değerlendiren Hirik; kipi morfolojik, sözlüksel, sözdizimsel, vb. işaretleyicilerini kiplik olarak tanımlamaktadır. Yazara göre “kip anlam alanını, kiplik ise dilsel işaretleyicileri” karşılamaktadır. Bu temelde yazar kiplikleri iki ana başlıkta ele almıştır: önerme kipliği ve olay kipliği.

Önerme kipliği altında “bilgi, kipliği, şüphe kipliği, çıkarım kipliği, tahmin-varsayım kipliği, kanıtsallık kipliği, aktarım kipliği, duyum kipliği”; olay kipliği altında “yükümlülük kipliği, izin kipliği, emir kipliği, gereklilik kipliği, hareket kipliği, yeterlilik kipliği, istek kipliği” yer almaktadır. Kiplik kavramları yeterli sayıda cümle örnekleri ilse desteklenmesi konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anlam bilimiyle mental fiil ilişkisi kapsamında ele alınan bir diğer konu anlam değişimleridir. “Anlam değişimi, bir kelimenin başlangıçta karşıladığı anlamından çeşitli sebeplerle farklılaşarak zaman içinde başka bir anlamı, daha fazla anlamı ya da daha az anlamı karşılayacak biçimde kullanılmasıdır” (s. 102). Anlam değişimlerinde anahtar kelime olarak “zaman” ön plana çıkmaktadır. Anlam değişimleri ve mental fiiller arasındaki ilişkinin anlam kapsamı ve duygu değeri bağlamında var olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Anlam kapsamı kelimenin ifade ettiği anlam dairesinin genişlemesi veya daralması, duygu değeri ise anlamın iyileşmesi veya kötüleşmesi temelinde ele alınmıştır. Bu kapsamda ele alınan fiillerden mental özellikte olmayıp anlam değişimi sonucu mental özellik kazanan fiillere de yer verildiği görülmektedir.

Yazarın son söz başlığı altında konunun özeti mahiyetinde genel bir değerlendirme yapması konunun özüne ulaşmak isteyenler için kolaylık sağlamaktadır. Kaynakça bölümünde konuyu hem Türk dili özelinde hem de evrensel boyutta işleyen çalışmalar yer almaktadır. Mental fiillerle ilgili derinlemesine araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için yol gösterici bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın en güçlü yanı alanının henüz çok yeni olması dikkate alındığında Türkiye Türkçesi özelinde tek basılı kaynak olmasıdır. Bu durum eserin değerini bir kat daha arttırmaktadır. Çalışmanın güçlü yanlarından bir diğeri de sonunda yer alan ve özgün bir nitelik taşıyan sözlüğe yer verilmiş olmasıdır. Türkiye Türkçesinde kullanılan mental fiillerin yer aldığı sözlük hacim olarak eserin yarısına tekabül etmektedir. Alfabetik sırayla verilen fiillerin tümünün sözlük anlamlarına da yer verilmiştir. Ayrıca bazılarının sözlük anlamları yanında metin içinde kullanımları da örneklendirilmiştir. Cümlede mental fiillerin tamamlayıcısı olacak isimlerin hangi durum eklerini alma potansiyelinde oldukları birtakım kısaltmalarla belirtilmiştir. Her fiilin hangi mental sınıfta bulunduğu da ayrı bir sütunda gösterilmiştir. Mental sınıflar belirtilirken çok katmanlı olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Eserin konuyla ilgili çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Arıkan, Necmettin-vd. (2007). *Golden Dictionary*. İstanbul: Akdeniz Yayıncılık.

Korkmaz, Zeynep (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

